

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У СПОРТІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ¹

THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN SPORTS: SOME ASPECTS OF IMPLEMENTATION

Славко А.С., к.ю.н.,
асистентка кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства
Сумський державний університет

Право на справедливий суд є одним із центральних у системі прав людини. Саме право на справедливий суд є останньою можливістю для особи захистити свої права і забезпечити справедливість. Проте, в окремих сферах реалізація права на справедливий суд стикається із певними перешкодами. Однією з таких сфер є професійний спорт та навколоспортивні події. Атлети потребують доступу до незалежного та безстороннього суду для захисту своїх прав у рамках змагань, під час розслідування інцидентів вживання допінгу, у рамках трудових та рекламних контрактів тощо. Проте, специфічність галузі спорту зумовлює також певні особливості у ході реалізації права на справедливий суд.

У рамках роботи з'ясовано, що спорт та права людини мають тісні зв'язки. Спорт є одним з інструментів промоції прав людини, про що йдеться у низці актів, наприклад, Олімпійській хартії, Світовому антидопінговому кодексі тощо. Ці ж акти пропагують правила «чесної гри» та гарантують справедливий розгляд справи перед компетентним органом. На національному рівні законодавці обирають один із кількох способів гарантувати право на справедливий суд у спорті: 1) створення спеціалізованих спортивних трибуналів у рамках національних спортивних федерацій; 2) створення єдиного органу на рівні держави, уповноваженого розглядати спортивні спори; 3) розгляді спортивних спорів у судах загальної юрисдикції. Ці способи не існують зазвичай у чистому вигляді, а поєднуються на практиці.

Європейський суд з прав людини розробив власний набір критеріїв щодо розгляду справ, дотичних до спорту. Зокрема, на розгляд Суду виносились питання, пов'язані зі сплатою судового збору футбольним клубом, винесення рішення щодо спортивного спору національним та міжнародним спортивними трибуналами. На думку ЄСПЛ існування спортивних трибуналів як таких не порушує право атлетів на справедливий суд. Проте, такий спортивний трибунал має відповідати вимогам, які висуваються до звичайних національних судів: він має бути встановленим законом, незалежним та безстороннім. У цьому контексті Європейський суд з прав людини високо оцінює діяльність Лозаннського спортивного трибуналу (CAS), який діє на міжнародному рівні, забезпечує єдність судової практики у сфері спорту та рішення якого можуть бути переглянуті Федеральним касаційним судом Швейцарії.

Як висновок: створення спеціалізованих спортивних трибуналів на національному рівні може бути виправленим з метою забезпечення реалізації права на справедливий суд. Проте, такі трибунали мають відповідати мінімальним вимогам, які пред'являються до національних судів.

Ключові слова: права людини, право на справедливий суд, спортивні трибунали, спорт, Лозаннський трибунал.

The right to a fair trial is one of the central rights in the human rights system. The right to a fair trial is the last opportunity for a person to protect his / hers / its rights and ensure justice. However, in some areas, the realization of the right to a fair trial faces certain obstacles. One of these areas is professional sports and sports events. Athletes need access to an independent and impartial court to protect their rights in competitions, during investigations of doping incidents, employment and advertising contracts, etc. However, the specificity of the field of sports also determines certain features in the enjoyment of the right to a fair trial.

As part of the paper, it was found that sport and human rights are closely related. Sport is one of the tools for promoting human rights, which is mentioned in many acts, for example, the Olympic Charter, the World Anti-Doping Code, etc. These same acts promote the rules of "fair play" and guarantee a fair hearing before the competent authority. At the national level, legislators choose one of several ways to ensure the right to a fair trial in sports:

- The establishment of specialized sports tribunals within the framework of national sports federations.
- The establishment of a single body at the state level authorized to consider sports disputes.
- The hearings of sports disputes in courts of general jurisdiction.

These methods do not usually exist in their pure form but are combined in practice.

The European Court of Human Rights has developed its own criteria for sports-related cases. In particular, issues related to paying a court fee by a football club and rendering a decision on a sports dispute by national and international sports tribunals were submitted to the Court for consideration. According to the ECtHR, the existence of sports tribunals per se does not violate the athletes' right to a fair trial. However, such a sports tribunal must meet the requirements of ordinary national courts: it must be established by law, independent and impartial. In this context, the European Court of Human Rights highly appreciates the activities of the Lausanne Sports Tribunal (CAS), which operates at the international level, ensuring the unity of judicial practice in sports and whose decisions can be reviewed by the Swiss Federal Court of Cassation.

In conclusion, the establishment of specialized sports tribunals at the national level can be remedied to ensure the realization of the right to a fair trial. However, such tribunals must meet the minimum requirements for national courts.

Key words: human rights, the right to a fair trial, sports tribunals, sport, the Lausanne Tribunal.

Вступ. Спорт є невід'ємною частиною сучасного суспільства. Професійний спорт тісно інтегрований в індустрію розваг, а масовий спорт є доволі помічним для підтримання здоров'я населення. З огляду на значну популярність спорту у цю галузь залучено значну кількість осіб, які у ході реалізації своїх прав стикаються зі специфічними перешкодами. Однією з таких перешкод може стати наявність спеціальних судів та трибуналів для вирішення спорів у сфері спорту, щодо яких існують застереження стосовно прозорості, безсторонності та незалежності суду.

Варто зауважити, що спортивне право тільки нещодавно почало цікавити вітчизняних дослідників. Серед останніх варто виділити Л. І. Заїченко, О. А. Моргунова,

Д. Ю. Медведєва, В. Г. Фатхутдінова, М. А. Тихонову та інших. Проте доцільно підкреслити, що перелічені розробки переважно стосуються управління сферою спорту, господарсько-правових відносин у спорті, відповідальності у спорті тощо. У той же час, сегмент прав людини у спорті лишається практично недослідженим в українській правничій науці. Видається, що особливо вагомим проблемою залишається забезпечення права на справедливий суд для атлетів у справах, які стосуються спортивних змагань, трансферів, застосування допінгу тощо.

Відповідно, завданням цієї роботи є вивчення сумісності практики функціонування спеціальних спортивних судів та трибуналів зі світовими та європейськими стандартами права на справедливий суд.

¹ Робота виконана в рамках проєкту № БФ/1-2022 до угоди № БФ/24-2021 «Економічно-правові засади медичної реформи, реформування системи менеджменту спорту»

Виклад основного матеріалу. Як наголошує Верховний комісар ООН з прав людини, «існують переконливі докази користі спорту для здоров'я та благополуччя, а також для розвитку лідерства, командної роботи, наполегливості та інших важливих навичок» [1]. У цьому контексті варто також пам'ятати, що спорт має тісний зв'язок з правами людини. Цей зв'язок проявляється у кількох напрямках: 1) спорт є інструментом реалізації права на життя і здоров'я; 2) спорт є засобом популяризації і просування прав людини; 3) сфера спорту потребує створення особливих гарантій для атлетів. Взаємопроникнення спорту та прав людини констатується у низці актів міжнародного характеру. Наприклад, стаття 6 Олімпійської Хартії проголошує, що «користування правами та свободами, викладеними в цій Олімпійській хартії, має бути забезпечено без будь-якої дискримінації, як-от [за ознакою] раси, кольору шкіри, статі, сексуальної орієнтації, мови, релігії, політичних чи інших поглядів, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншого статусу» [2]. На рівності та недискримінації як засадах діяльності також наголошують розробники Статуту FIFA: «дискримінація будь-якого роду щодо країни, приватної особи чи групи людей за ознаками раси, кольору шкіри, етнічного, національного чи соціального походження, статі, обмежених можливостей, мови, релігії, політичних чи будь-яких інших поглядів, матеріального становища, походження або будь-якого іншого статусу, сексуальної орієнтації або з будь-яких інших причин суворо заборонені та караються призупиненням або виключенням» (стаття 4) [3].

Доволі міцні гарантії права на справедливий суд містяться у пункті 8.1 Світового Антидопінгового кодексу. Так, «щодо будь-якої особи, яка, як стверджується, порушила антидопінгові правила, антидопінгова організація, відповідальна за обробку результатів, повинна забезпечити, як мінімум, чесне слухання протягом розумного часу чесною, неупередженою та оперативною незалежною групою» [4].

Порівняно багато уваги на регулювання спорту звертала також Рада Європи. Наприклад, ще на початку 1980-тих було ухвалено Європейську конвенцію про насильство та неналежну поведінку з боку глядачів на спортивних заходах і, зокрема, на футбольних матчах. У 1990 році набула чинності Європейська анти-допінгова конвенція, яка, серед іншого, передбачає запровадження на національному рівні «дисциплінарних процедур, застосовуючи погоджені міжнародні принципи природної справедливості та забезпечуючи повагу до основних прав підозрюваних спортсменів і спортсменок, які включатимуть: ... право таких осіб на справедливий розгляд та на допомогу чи представництво» (стаття 7) [5]. Останнім часом активність Ради Європи у напрямку гармонізації процедур у спорті знову поживилась. Серед недавніх актів у цій царині можна назвати Конвенцію Ради Європи про інтегрований підхід до безпеки та обслуговування на футбольних матчах та інших спортивних заходах (CETS № 218) та Конвенцію Ради Європи про маніпулювання спортивними змаганнями (CETS № 215). Остання (набула чинності для України з 1 вересня 2019 року) передбачає забезпечення чесних змагань у спорті [6].

Очевидно, що організація «чесних змагань» потребує створення також інструментів оскарження рішень, ухвалених у ході таких змагань. Також все більше уваги потребують не власне спортивні, а «навколоспортивні» сфери – наприклад, щодо укладення договорів на трансляцію спортивних подій або контрактів для професійних спортсменів. При цьому, ці інструменти мають відповідати хоча б мінімальним вимогам стосовно прозорості процедури, незалежності та безсторонності.

Видається, що на національному рівні держави можуть скористатись одним із трьох підходів:

1) створити квазі-судові органи вирішення спорів у рамках організаційного комітету змагань чи у рамках спортивної федерації (для окремого виду спорту);

2) розглядати спори у сфері спорту у національних судах загальної юрисдикції;

3) створити спеціалізовані національні спортивні суди.

При цьому, ці інструменти можуть дублюватись або поєднуватись.

Наприклад, в Україні створено Палату з вирішення спорів Федерації футболу України. Відповідно до Статуту, вона є незалежною, утвореною згідно з вимогами ФІФА інстанцією з розгляду та вирішення спорів, що виникають між суб'єктами футболу. При цьому, Палата має виключну компетенцію розглядати та вирішувати спори, пов'язані з діяльністю у футболі, зокрема:

1) між професійними клубами та футболістами, а також між професійними клубами та тренерами, які стосуються питань працевлаштування і контрактних спорів, що виникають із трудових правовідносин;

2) між професійними клубами з питань виконання трансферних зобов'язань;

3) між професійними клубами та аматорськими клубами або дитячо-юнацькими спортивними закладами з питань визначення розміру та виплати компенсації за підготовку футболістів та за механізмом солідарності;

4) між клубами та футболістами стосовно всіх контрактних спорів, що виникають із договорів на спортивну підготовку футболіста;

5) спори за участю посередників, як це визначено Регламентом ФФУ щодо діяльності посередників [7].

Подібною юрисдикцією володіє Спортивний арбітражний суд Національного олімпійського комітету України, який іменують самостійним, постійно діючим третейським судом, який вирішує шляхом третейського розгляду спори, які виникають у сфері спорту, на підставі законодавства України та організаційних документів відповідних спортивних організацій [8]. При цьому, для сторін спорів відкрита також можливість звертатись до судів загальної юрисдикції.

В окремих державах, як вже зазначалось вище, існує практика створення спортивних судів, розгляд спорів в яких є обов'язковим. Наприклад, стаття 217 Конституції Бразилії передбачає, що «судова влада розглядає судові позови, що стосуються спортивного регулювання та змагань, лише після вичерпання засобів правового захисту в спортивних судах, як це регулюється законом» [9]. В Австралії [10] та Кенії існують спеціалізовані спортивні трибунали. Наприклад, стаття 58 Акту про спорт Кенії окреслює таку сферу юрисдикції Спортивного трибуналу:

а) апеляції на рішення, прийняті національними спортивними організаціями або парасольковими національними спортивними організаціями, правила яких спеціально дозволяють подавати апеляції до Трибуналу щодо цього питання, включаючи:

оскарження дисциплінарних рішень;

апеляції щодо того, щоб бути обраним до кенійської команди чи збірної;

б) інші спори, пов'язані зі спортом, які всі сторони спору погоджуються передати на розгляд Трибуналу та які Трибунал погоджується розглянути; і

в) оскарження рішень Секретаря відповідно до закону [11].

У контексті існування спеціальних судів та трибуналів у сфері спорту та з огляду на популярність атлетів серед широкої публіки періодично виникають питання щодо дотримання гарантій, наданих статтею 6 ЄКПЛ, у контексті вирішення спорів у сфері спорту. Для з'ясування того наскільки функціонування спортивних судів та трибуналів сумісне із європейськими стандартами у сфері судочинства, пропонуємо ознайомитись з практикою Європейського суду з прав людини.

Наприклад, доволі показовою є справа FC Mretebi v. Georgia, в якій йшлося про великі суми коштів, пов'язані з трансфером футболіста між грузинськими та іноземними клубами. У цій справі Верховний суд Грузії відмовив клубу-заявнику в звільненні від сплати судового збору; в результаті його апеляційна скарга не розглядалася. Клуб-заявник скаржився, зокрема, на те, що йому було відмовлено в доступі до суду. У цій справі Суд, по-перше, нагадав, що вимога сплати цивільного судового збору для відкриття провадження не може розглядатися як обмеження права на доступ до суду, яке само по собі несумісне з пунктом 1 статті 6 Конвенції. Проте обґрунтованість таких зборів має оцінюватися з огляду на конкретні обставини конкретної справи, включаючи здатність заявника їх сплатити, а також фазу провадження, на якій накладається таке обмеження (§ 41). Суд взяв до уваги погане фінансове становище футбольного клубу (команда навіть не брала участі у національному чемпіонаті так як не могла сплатити внесок за участь) і те, що на кожному етапі провадження сума судового збору зростала.

Суд надав значення тому факту, що, окрім абстрактного посилання на поняття «справедливе та ефективне відправлення правосуддя», Уряд не висунув жодної конкретної законної мети про фінансове обмеження права заявника на суд. Беручи до уваги матеріали, які є в його розпорядженні, Суд зазначає, що збори, стягнені у цій справі, не можуть служити ані для захисту законних інтересів іншої сторони від безповоротних судових витрат, ані для захисту правової системи від необґрунтованої апеляції, міркування, які, згідно з прецедентною практикою, можуть виправдати обмеження права на доступ до суду. Тому, на думку ЄСПЛ, в цій справі не йдеться про переважний загальний інтерес (§ 48) [12]. Відповідно, Суд констатував порушення права на справедливий суд у контексті доступу до правосуддя [12].

Іншою показовою справою стала Mutu and Pechstein v. Switzerland. У ній розглядалось питання законності провадження, порушеного професійними спортсменами перед Спортивним арбітражним судом (далі – Лозанський трибунал, CAS). Заявники, професійний футболіст і професійна ковзанярка, стверджували, зокрема, що CAS не можна вважати незалежним і безстороннім судом. Друга заявниця також скаржилася, що вона не мала публічного слухання в дисциплінарній раді Міжнародного союзу ковзанярів, CAS або Федеральному верховному суді Швейцарії, незважаючи на її чіткі прохання. ЄСПЛ зауважив, що доступ до суду не обов'язково слід розуміти як доступ до суду класичного типу, інтегрованого в стандартний судовий механізм країни; таким чином, «трибунал» може бути органом, створеним для вирішення обмеженої кількості конкретних питань, за умови, що він завжди пропонує належні гарантії. Таким чином, стаття 6 не перешкоджає створенню арбітражних судів для вирішення певних майнових спорів між особами (§ 94). Відтак Суд наголосив, що «для врегулювання спорів, що виникають у професійному спортивному контексті, особливо тих, що мають міжнародний вимір, безумовно, представляє інтерес передати їх до спеціалізованого органу, який може винести рішення швидко і недорого. Міжнародні спортивні заходи високого рівня проводяться в різних країнах організаціями, розташованими в різних державах, і вони відкриті для спортсменів з усього світу. Звернення до єдиного спеціалізованого міжнародного арбітражного суду сприяє певній процесуальній одноманітності та посилює правову визначеність; тим більше, якщо рішення цього трибуналу можуть бути оскаржені у верховному суді однієї країни, у цьому випадку у Федеральному суді Швейцарії, чие рішення є остаточним». Таким чином, у цьому питанні Суд погодився з позицією Уряду Швейцарії і визнав, що недержавний механізм вирішення конфлікту в першій та/або другій інстанції, з можливістю оскарження, хоча

й обмеженої, в державному суді в останній інстанції, міг би бути прийнятним рішенням в цій галузі (§ 98) [13].

Суд дійшов висновків, що:

1) CAS має дотримуватись у своїй діяльності гарантій, встановлених статтею 6 ЄКПЛ. Відповідно, спортивні трибунали мають бути «встановлені законом», «безсторонні» та «незалежні».

2) Фраза «встановлений законом» охоплює не лише правову основу самого існування «трибуналу», але й склад суду в кожній справі. Отже, «закон», на який посилається це положення, - це не лише законодавство про створення та компетенцію судових органів, а й будь-яке інше положення національного законодавства (§ 138).

3) Для того, щоб встановити, чи можна суд вважати «незалежним», необхідно враховувати, серед іншого, спосіб призначення його членів і термін їх повноважень, наявність гарантій проти зовнішнього тиску та питання, чи представляє орган видимість незалежності (§ 140).

4) Неупередженість (безсторонність) зазвичай означає відсутність упередженості чи суб'єктивізму. Згідно з усталеною практикою Суду, для цілей статті 6 § 1 наявність неупередженості має визначатися відповідно до суб'єктивної перевірки, тобто на основі особистого переконавання та поведінки конкретного судді, з'ясуваючи, чи він виявив будь-яку особисту упередженість або упередженість у даній справі, а також відповідно до об'єктивної перевірки, тобто чи запропонував суд, зокрема через свій склад, гарантії, достатні для виключення будь-яких законних сумнівів щодо його неупередженості (§ 141) [13].

У підсумку Суд встановив, що було відсутнє порушення права на справедливий суд у контексті неупередженості та незалежності CAS. Натомість, було визнано порушення у контексті публічності слухання.

Схожими були обставини справи Ali Rıza and Others v. Turkey, в якій заявники - професійний футболіст, троє футболістів-аматорів і футбольний суддя - стверджували, зокрема, що провадження в Арбітражному комітеті Федерації футболу Туреччини (TFF) не було незалежним і неупередженим. Суд, розглядаючи цю справу, повторив ті ж міркування, що і в попередній справі. Визнавши три заяви неприйнятними, ЄСПЛ проаналізував статус TFF, порядок призначення його членів тощо. За оцінкою Суду, TFF бракувало незалежності та безсторонності, а тому було констатовано порушення статті 6 Конвенції щодо двох заявників [14].

Заявник з попередньої справи також подав скаргу у справі Ali Rıza v. Switzerland. Провадження стосувалося вимоги його попереднього клубу, Trabzonspor, відшкодувати збитки, які заявник завдав, залишивши клуб без попередження до того, як стік строк його контракту. Футбольна федерація Туреччини зобов'язала заявника відшкодувати збитки. Це рішення він хотів оскаржити до Лозанського спортивного трибуналу (CAS), проте останній вказав, що не має юрисдикції у цій справі. Так само Федеральний верховний суд Швейцарії не став переглядати апеляцію заявника. На думку апелянта це порушило його прав постати перед справедливим і безстороннім судом. Проте, Суд вирішив, що вказане не є порушенням права на справедливий суд у розумінні статті 6 Конвенції [15].

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що право на справедливий суд у спорті стикається із низкою перешкод у ході його реалізації. Це зумовлюється як значною зацікавленістю широкої публіки у питаннях спорту, так і специфічністю правил, яких варто дотримуватись у спорті. Вже протягом кількох десятиліть як окремі держави, так і міжнародна спільнота приділяють значну увагу спорту, намагаючись закріпити правила «чесної гри» та створити найоптимальніші умови для розвитку як професійного, так і масового спорту.

Дослідження показало, що існує принаймні три підходи до забезпечення правосуддя у спорті: через створення спеціалізованих судів в рамках федерацій чи видів

спорту, через створення спортивних трибуналів та через вирішення спортивних спорів у судах загальної юрисдикції. Видається, що жоден із цих підходів не існує у чистому вигляді – переважно відбувається комбінація першого і третього підходів, або другого і третього підходів.

Аналіз наведеної практики ЄСПЛ показує, що Європейський суд з прав людини переважно підтримує практику створення та функціонування спеціалізованих трибуналів для вирішення спорів у сфері спорту. Проте, у таких трибуналах має бути дотримано мінімальних гарантій щодо права на справедливий суд: їх має бути створено «відповідно до закону», вони мають бути безсторонніми та незалежними. У розумінні Суду, Лозаннський трибунал (CAS) відповідає встановленим вимогам і, відповідно,

розгляд спорів цим трибуналом не порушує право заявників на справедливий суд.

В Україні існують як спортивні трибунали у рамках окремих федерацій (наприклад, Палата з вирішення спорів Федерації футболу України) та у рамках Національного олімпійського комітету (Спортивний арбітражний суд створений і діє як третейський суд). Вирішення спорів у них здійснюється лише за попередньою згодою сторін. Ймовірно, перспективи подальших досліджень теми забезпечення права на справедливий суд для спортсменів знаходяться в царині аналізу сумісності статусу та діяльності Палати з вирішення спорів ФФУ та Спортивного арбітражного суду НОКУ із стандартами, встановленими у практиці Європейського суду з прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Intersection of race and gender discrimination in sport. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights A/HRC/44/26, Human Rights Council Forty-fourth session 15 June–3 July 2020. United Nations. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G20/144/04/PDF/G2014404.pdf?OpenElement> (дата звернення 23.09.2022)
2. Olympic Charter. International Olympic Committee, 2021. URL: https://stillmed.olympics.com/media/Document%20Library/OlympicOrg/General/EN-Olympic-Charter.pdf?_ga=2.172246883.1384747369.1661940844-119216811.1661940844 (дата звернення 24.09.2022)
3. FIFA Statutes. Fédération Internationale de Football Association, 2016. URL: <https://www.icsspe.org/system/files/FIFA%20Statutes.pdf> (дата звернення 23.09.2022)
4. World Anti-Doping Code. World Anti-Doping Agency, 2021. URL: https://www.wada-ama.org/sites/default/files/resources/files/2021_wada_code.pdf (дата звернення 23.09.2022)
5. Anti-Doping Convention (1989). Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168007b0e0> (дата звернення 25.09.2022)
6. Convention on the Manipulation of Sports Competitions (2014). Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/16801cdd7e> (дата звернення 24.09.2022)
7. Регламент Палати з вирішення спорів Федерації футболу України. Федерація футболу України, 2018. URL: [https://uaf.ua/files/biblioteka/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82-2018%20\(style2\).pdf](https://uaf.ua/files/biblioteka/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82-2018%20(style2).pdf) (дата звернення 23.09.2022)
8. Спортивний арбітражний суд. Національний олімпійський комітет України, 2022. URL: <https://noc-ukr.org/about/structures/sportivniy-arbitrazhniy-sud/> (дата звернення 23.09.2022)
9. Constitution of Brazil. Constitute, 1988. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Brazil_2017?lang=en (дата звернення 24.09.2022)
10. The National Sports Tribunal. Australian Government, 2018. URL: <https://www.nationalsporttribunal.gov.au/about-us> (дата звернення 23.09.2022)
11. The Sports Act of Kenya. Kenya Law, 2013. URL: <http://kenyalaw.org/8181/exist/kenyalex/actview.xq1?actid=No.%2025%20of%202013> (дата звернення 24.09.2022)
12. Case of FC Mretebi v. Georgia, judgement of July 31, 2007. European Court of Human Rights HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-81996> (дата звернення 23.09.2022)
13. Case of Mutu and Pechstein v. Switzerland, judgement of October 2, 2018. European Court of Human Rights HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-186828> (дата звернення 23.09.2022)
14. Case of Ali Rıza and Others v. Turkey, judgement of January 28, 2020. European Court of Human Rights HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-200548> (дата звернення 23.09.2022)
15. Case of Ali Rıza v. Switzerland, judgement of July 13, 2021. European Court of Human Rights HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-211309> (дата звернення 23.09.2022)